

Profesor RARIȚA MIHAIL

ÉMILE DURKHEIM: SINUCIDEREA – O ABORDARE SOCIALĂ

Abstract

Until 1897, when the French sociologist Émile Durkheim published his study – “Le suicide” – the suicide was regarded as a personal action based on a series of individual motivations. What was new in Durkheim’s study was the original approach of the phenomenon, in a sociological perspective: the attention was no longer focused on the individual but on the social group he belonged to, the community power meant to integrate the individual and to force him to obey to common rules and values. In this way, Durkheim distinguished between two kinds of social bonds: integration and regulation. Although Durkheim doesn’t deny the existence of some psychopathological causes, he demonstrates the suicide has social causes, so the suicide is a social fact.

The French sociologist used the classic method of concomitant variations in order to observe its evolution depending on social causes, on the way they differ from one to another.

Studying the statistics, according to a series of parameters – religion, matrimonial status, season, referential group – and comparing the data base with the reality, he could establish some regularity that has effects on the suicide rate. Thus, Durkheim sees the major influence of integration and regulation exerted on the individual and describes the four types of suicide: egoistic suicide, anomic suicide, altruistic suicide and fatalistic suicide. Durkheim also described the psychic features of the individual for each of the four types of suicide.

Încercările de a explica decizia de a recurge la acest gest – suprimarea propriei vieți ca formă extremă de autoagresiune – a preocupat specialiștii din diferite domenii, astfel că, în prezent, constituie un domeniu de studiu interdisciplinar.

Sociologia, antropologia, psihiatria, psihologia, medicina legală abordează problematica sinuciderii din perspective diferite și totodată complementare.

Publicând în 1897 studiul “*Le suicide*”, Émile Durkheim conturează o nouă viziune asupra morții voluntare, care era considerată până la el un act exclusiv personal, fundamentat pe o

serie de motivații individuale. Sociologul francez nu neagă rolul unor cauze psihopatologice care ar putea explica rata sinuciderilor, dar demonstrează că tendința specifică spre sinucidere are cauze sociale. Această tendință se ridică la nivelul unui fenomen colectiv prin prisma datelor statistice analizate atât calitativ, cât și cantitativ. Demonstrarea specificului social al unui fenomen căruia i se atribuiă exclusiv cauze individuale dovedește că “moartea voluntară e un tip de deces a cărui semnificație nu e de ordin demografic, ci filosofic, religios, moral, cultural” (Georges Minois –

Istoria sinuciderii, p. 7). Adevărata cauză a sinuciderii este de natură socială întrucât semnificațiile acestui act se înscriu în contexte definite de raporturi sociale, de norme, valori, prescripții morale sau religioase (Sorin M. Rădulescu – *Sociologia devianței*, p. 40).

Cu toată diversitatea formelor de sinucidere există o caracteristică comună a acestora: ele sunt săvârșite în cunoștință de cauză, victima fiind conștientă de gestul său (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 10). Caracterul rațional și conștient al sinuciderii face din acest fenomen o problemă socială. Sinucigașul comite un act prin care se autoanulează ca element al societății, prin care renunță la orice implicare în viața comunitară (Albert Ogien – *Sociologia devianței*, p. 26). Pe de altă parte, el se sustrage presiunilor sociale și renunță definitiv la calitatea de membru al societății.

În studiul său asupra sinuciderii, Émile Durkheim reia tema integrării sociale, el fiind interesat de modalitățile în care socialul acționează asupra grupului și nu asupra indivizilor luați separat, izolat. Concepția sa vizează o anumită capacitate a sistemului social: aceea de a integra grupurile sociale. Sinuciderea, spune Émile Durkheim, variază invers proporțional cu gradul de integrare a grupurilor din care individul face parte (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 164). Cu cât grupurile sociale sunt mai slăbite, cu atât individul se bizuie mai puțin pe ele și mai mult pe sine însuși. Acesta nu-și mai poate găsi echilibrul decât dacă o forță exterioară îl îndrumă. Când această forță colectivă slăbește crește predispoziția spre sinucidere.

Sinuciderea, ca fenomen patologic, își are sursa nu numai în slaba integrare socială, ci și în starea de dezagregare a valorilor și normelor morale, care nu mai exercită un control

adecvat asupra individului. Condiționarea socială a judecăților morale devine un imperativ pentru societățile aflate în proces de dezorganizare, proces generator de conduite deviate. Anomia – ca neregularitate – semnaleză o stare morbidă ce amenință sănătatea societății. Ea constituie o deviere de la ordinea obișnuită a lucrurilor, iar individul nu se poate adapta la ritmul acestor schimbări bruște, se simte frustrat, înșelat în așteptările sale. Sinuciderea caracteristică unei astfel de societăți poate fi eradicată de îndată ce cauzele anomiei sunt depistate și tratate, iar formele moderne ale sancțiunii vor reinstaura un control al comportamentelor sociale.

Plecând de la premisa că “nu putem explica decât comparând” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 9), sociologul francez apelează la metoda clasică a variațiilor concomitente pentru a urmări evoluția sinuciderilor în funcție de natura cauzelor sociale și a modului în care se individualizează aceste cauze. Studiarea statisticilor pe baza unui ansamblu de parametri aleși – religie, stare matrimonială, anotimp, grup de referință - și confruntarea datelor cu realitatea i-au permis stabilirea unor regularități care afectează proporția sinuciderilor. Analiza ne arată nu numai importanța teoretică, ci și metodologică a studiului prin apropierea dintre “aritmetica politică” și “teoria socială” (Vasile Miftode – *Metodologia sociologică*, p. 67).

Sinuciderea ca fapt social

Un fapt social se remarcă prin generalitatea și constanța sa (Émile Durkheim – *Regulile metodei sociologice*, p. 36). Pentru a demonstra că sinuciderea este un fapt social caracterizat prin generalitate, Émile Durkheim pleacă de la ideea că “fiecare

societate este predispusă să furnizeze un contingent determinat de morți voluntare” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 20), iar datele statistice exprimă “tendința spre sinucidere” ce afectează orice societate în mod colectiv. Pe de altă parte, invariabilitatea cifrei rezultate ca urmare a comparării datelor pe o perioadă nu prea îndelungată atestă constanța procentului sinuciderilor. Această apreciere este valabilă atât în interiorul aceleiași societăți, cât și în cazul diferențelor dintre țările europene.

Faptele sociale nu sunt doar niște fapte care se petrec în viețile oamenilor din societate, ci sunt fenomene specifice care pot fi clar distinse de faptele studiate de alte științe, cum ar fi psihologia (care studiază conștiința individuală) sau biologia (care studiază faptele organice ale corpurilor individuale). Aceeași distincție este operantă și în privința cauzelor sinuciderii. Emile Durkheim respinge explicațiile de ordin biologic, geografic, psihologic, demonstrând că adevărata cauză a sinuciderilor este socială.

Ca modalități de acțiune, gândire sau simțire, faptele sociale sunt *colective* la origine și nu individuale. Émile Durkheim consideră că “tendențele colective acționează asupra individului din afara lui” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 121), rezultatul acestei acțiuni fiind un număr constant de morți voluntare. Existența tendințelor colective, exterioare indivizilor este confirmată de regularitatea datelor statistice, dar și de faptul că într-un număr important de cazuri se poate constata direct exterioritatea (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 258).

Émile Durkheim reia aici aceeași idee pe care o susținuse în “*Regulile metodei sociologice*”(1895), și anume caracterul exterior al faptului

social în raport cu conștiințele individuale. Fiecare individ are personalitatea sa și tinde să urmeze calea propriei sale naturi, însă resimte influența stărilor sociale (confesiuni religioase, familie, societate politică, grupuri profesionale) care îi sunt exterioare asemeni forțelor fizice. Individul este supus unor forțe antagonice, unele vin din interiorul său, altele de la colectivitate.

Deoarece faptele sociale reprezintă și o problemă de implicare profundă a individului, ele au și o forță coercitivă pe care Émile Durkheim o numește *constrângere*. Aceasta poate fi exprimată prin pedeapsă, dezaprobare, respingere sau prin eșecul individual în atingerea scopului propus. În cazul sinuciderii, constrângerea este eludată ca urmare a slăbirii forței atașamentului individual în cadrul grupului de apartenență sau a scăderii controlului exercitat de normele sociale. În ambele situații persoana este predispusă să comită actul suicidar. Dacă legăturile sociale care țin indivizii împreună sunt slăbite, persoana nu se mai simte legată de grupul din care face parte, iar dacă aceste legături sunt prea strânse, individul își pierde identitatea în raport cu societatea. Această distincție i-a permis lui Émile Durkheim să explice variația ratelor de sinucidere pe baza unor grade de solidaritate socială și să descrie patru tipuri de sinucidere.

O tipologie socială a sinuciderilor

Clasificarea propusă de Emile Durkheim a deschis calea numeroaselor controverse și critici. Cu toate acestea modelul și-a păstrat valabilitatea prin modul inedit și original de abordare.

A. Sinuciderea egoistă

Aceasta este specifică **indivizilor slab integrați** în grupul familial, religios, politic, ceea ce dovedește

lipsa coeziunii în cadrul grupului de apartenență. Membrii acestuia sunt integrați sau se simt integrați dacă au o conștiință comună, dacă împărașesc aceleași credințe și practici, dacă interacționează unii cu alții și dacă au scopuri comune. Dacă aceste condiții nu sunt îndeplinite, sau sunt îndeplinite doar parțial, individul se izolează și se concentrează exclusiv asupra propriului Eu.

Émile Durkheim exemplifică acest tip comparând ratele sinuciderilor la celibatari și la căsătoriți. Persoanele căsătorite beneficiază de un cadru familial stabil, deci cu un grad adecvat de integrare. Diferențele dintre sinuciderile celor necăsătoriți față de cei căsătoriți depind și de răspândirea divorțului. Astfel, în societățile în care divorțurile sunt numeroase există un număr mai mare de sinucideri în rândul celor divorțați, pe când în societățile în care divorțurile sunt rare raportul se inversează. Explicația pe care o dă Émile Durkheim este legată de forța puternică de coeziune a familiei, care asigură individului un anumit grad de integrare. Pe de altă parte, constată Durkheim, influența benefică a familiei este mai scăzută în cazul femeilor comparativ cu bărbații. Societatea conjugală - alcătuită din cupluri maritale, fără copii - agravează de fapt tendința femeii spre sinucidere. Conform statisticilor vremii rata sinuciderii la femeile măritate, fără copii este cu 50 % mai mare decât în cazul celibatelor. Prin urmare, "imunitatea" de care se bucură oamenii căsătoriți se datorează acțiunii societății familiale și nu celei conjugale. Durkheim merge mai departe cu analiza statistică și stabilește încă o corelație care arată că familia protejează împotriva sinuciderii, mai ales atunci când există copii. Rata sinuciderii femeilor căsătorite, cu copii este de 10 ori mai mică decât celei a bărbaților celibatari.

Concluzia este că familia și căsătoria par să nu aibă același efect asupra bărbaților și femeilor. Protecția familiei împotriva sinuciderii e cu atât mai mare cu cât familia este mai încheată, în sensul existenței mai multor copii, femeia având o nevoie de socializare mai mare decât bărbatul.

Pornind de la același criteriu al integrării, Durkheim realizează și o comparație a ratelor sinuciderilor în rândul protestanților și catolicilor, constatând că procentul sinuciderilor este mai mare în comunitățile religioase protestante decât în rândul celor catolice. Explicația rezidă - spune Durkheim - în faptul că religia protestantă favorizează gândirea individualistă, având mai puține practici și ritualuri comune. Protestantismul este o religie mai puțin integrativă, care pune accentul pe relația directă cu Dumnezeu, pe când catolicismul este o religie idealistă, care "lasă loc mai mult gândirii și reflecției" (Émile Durkheim - *Despre sinucidere*, p. 118) și care pune accentul pe ritualurile colective.

Situația este diferită pe timp de război, când rata sinuciderilor scade, indiferent dacă este vorba de o țară învinsă sau de una învingătoare. Războiul creează o situație paradoxală, în ciuda distrugerilor care au loc pe toate planurile vieții individuale și sociale. Existența pericolului comun îi unește pe oameni, înviorează sentimentele colective, iar individul se gândește mai puțin la sine și mai mult la binele general. Integrarea sporită a societății pe timp de război nu se datorează crizei propriu-zise, ci luptelor care generează criza. Durkheim dă exemplul războiului dintre Franța și Germania (1870), în timpul căruia, în ambele țări, a scăzut numărul sinuciderilor, întreaga populație concentrându-și eforturile într-un singur scop - războiul.

Sinuciderea altruistă

Acest tip este caracteristic **indivizilor excesiv integrați** în grupul de apartenență, care pun mai presus interesele colectivității față de propriile interese, ca în cazul militarilor de exemplu. În acest caz legăturile sociale sunt prea puternice, individul își asumă responsabilități excesive pe care nu le poate finaliza, considerându-se fie neînsemnat, fie sacrificat în interesul grupului. Durkheim nu acordă o importanță majoră acestui tip de sinucidere, considerându-l specific mai ales societăților primitive care sacrificau bătrânii și bolnavii. Astfel de sinucideri nu sunt prea răspândite în societățile contemporane tocmai pentru că “personalitatea individuală este mult mai eliberată de personalitatea colectivă” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 180).

Sinuciderea anomică este rezultatul **dereglării mecanismelor sociale** care se repercutează direct asupra numărului de morți voluntare. Ca și în cazul sinuciderii egoiste, forțele integratoare slăbesc, gradul de integrare este scăzut, numai că, în acest caz, influența societății lipsește la nivelul pasiunilor individuale “lăsându-le fără frâna necesară” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 204). Fiecare societate are, la un moment dat, anumite reguli colective pe care actorii sociali trebuie să le respecte. Autoritatea colectivă este funcțională numai dacă cere oamenilor să facă “sacrificii și concesii” în numele interesului public. Dacă individul este disciplinat și recunoaște această autoritate colectivă, atunci el simte că cerințele sale nu trebuie să se ridice peste un anumit nivel impus de societate. “Frâna” ce i se impune nu este una fizică, ci morală, de aceea el trebuie să găsească un echilibru între posibilitățile oferite de societate și pasiunile individuale. Schimbările inerente aduse de crizele sociale pot deregla acest echilibru, iar individul

aflat în competiție cu ceilalți nu-și mai poate ține dorințele în frâu, trezindu-se într-o stare anomică.

Dacă într-o lucrare anterioară – “*Diviziunea socială a muncii*” (1893) – **anomia** este considerată ca o formă patologică a diviziunii muncii, în “*Despre sinucidere*” Durkheim îl dă un sens specific. Acesta este dat de nelimitarea dorinței și nedeterminarea obiectivelor ce trebuie atinse: “Oamenii nu mai știu ce este posibil și ce nu, ce este drept și ce nu, care sunt speranțele și revendicările legitime, care sunt cele care depășesc măsura” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 205). Această lipsă a sincronizării îi împinge spre sinucidere. Atât în timpul crizelor economice, cât și în perioadele de boom economic, rata morților voluntare crește, căci aspirațiile și ambițiile indivizilor nu mai au limite precise. Explicația rezidă în impactul schimbărilor bruște, schimbări la care aceștia nu se adaptează, iar societății îi trebuie timp pentru a-și regla scara de valori, pentru a clasifica din nou oamenii și lucrurile. Consecința este o ascensiune bruscă a curbei sinuciderilor.

Constatând că, în societățile moderne, anomia este „un factor regulat și specific al sinuciderilor” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 209), Durkheim propune combaterea acestui fenomen prin întărirea structurii familiei, cu atât mai mult cu cât există și o anomie conjugală. Familia modernă este amenințată de anomie, mai ales după legalizarea divorțului în Franța (1884). Dacă familia protejează împotriva sinuciderii, divorțul, prin acțiunea sa asupra celor implicați, împinge la sinucidere. De aceea, familia nu mai poate fi singura instanță de socializare pierzându-și chiar înțietatea, după opinia lui Durkheim. Pentru a socializa copiii Republicii, Durkheim mizează pe școală, aceasta devenind publică, laică și obligatorie în 1882

(Claude Dubar – *Criza identităților*, p. 71).

Sinuciderea fatalistă este opusul celei anomiche și rezultă dintr-un **control excesiv**, dintr-o

disciplină asupritoare, cu reguli prea stricte care suprimă individualul. Durkheim dă ca exemple sinuciderea sclavilor, sinuciderea soților prea tineri, a soților fără copii care recurg la acest gest pentru a scăpa de un viitor prea restrictiv. Acest tip este considerat nesemnificativ pentru societatea contemporană prin numărul redus de cazuri. Ea poate avea însă o însemnătate istorică dacă ne referim la sinuciderile sclavilor (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p.225).

Durkheim nu s-a mulțumit să studieze natura cauzelor sociale și a modului cum își produc efectul, ci a arătat și consecințele acestora asupra stărilor psihologice individuale. Fiecărui tip de sinucidere îi corespund anumite caractere esențiale de natură psihică. Izolarea socială proprie *sinuciderii egoiste* este rezultatul **apatiei** și **depresiei**. Fie legăturile individului cu ceilalți se rup, fie societatea nu este suficient de încheată pentru a-i satisface exigențele, iar individul se izolează manifestând “tendințe spre melancolie decepționată” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 229). *Sinuciderea altruistă* e, în general, însoțită de **energie** și **pasiune** cu un caracter mult mai activ decât sinuciderea egoistă. Cu cât altruismul atinge cote maxime, cu atât gesturile sinucigașului sunt mai pasionale, mai iraționale. *Sinuciderea anomică* e asociată mai mult cu **neliniștea**, **iritarea**, **dezamăgirea** sau **frustrarea**. Când lipsește controlul, adică atunci când ambițiile și dorințele scapă de sub control, omul devine supărat și frustrat din cauza inabilității de a și le satisface. Furia că nu-și poate atinge obiectivele se poate îndrepta, fie asupra lui însuși,

fie mai întâi asupra altei persoane considerată vinovată. În primul caz există doar sinucidere, pe când în al doilea caz ea este precedată de crimă comisă într-un acces de mânie.

La prima vedere, s-ar putea crede că există mai multe categorii de sinucigași, iar diferențele dintre acestea s-ar datora temperamentului personal care îl îndeamnă pe fiecare să recurgă la un anumit gest (spânzurare, cădere etc.) pentru a-și atinge scopul. În realitate, sinuciderile sunt rezultatul unor cauze sociale care se individualizează în cazuri particulare ce dobândesc nuanțe variate, în funcție de personalitatea victimei. Alegerea gestului final depinde de obiceiurile sinucigașului și de circumstanțele momentului respectiv. Cauzele care îl împing pe om la sinucidere nu determină și mijlocul ales. Acesta depinde de „demnitatea pe care fiecare popor sau grup social o atribuie diferitelor genuri de moarte” (Émile Durkheim – *Despre sinucidere*, p. 239).

BIBLOGRAFIE SELECTIVĂ:

1. Durkheim, Émile – *Despre sinucidere*, Institutul European, Iași, 1993
2. Durkheim, Émile – *Regulile metodei sociologice*, Polirom, Iași, 2002
3. Dubar, Claude – *Criza identităților*, Știința, București, 2003
4. Fulcher, James și John Scott – *Sociology*, Oxford University Press, 1999
5. Miftode, Vasile – *Metodologia sociologică: metode și tehnici de cercetare sociologică*, Porto-Franco, Galați, 1995
6. Minois, Georges – *Istoria sinuciderii: societatea occidentală în fața morții voluntare*, Humanitas, București, 2002
7. Ogien, Albert – *Sociologia devinației*, Polirom, Iași, 2002
8. Rădulescu, Sorin M. – *Sociologia devianței*, Ed. Victor, București, 1998